

СЕМАНТИКО-ДЕРИВАЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОДИНИЦЬ ОКАЗІОНАЛЬНО-ПРЕДМЕТНОЇ НОМІНАЦІЇ В РОМАНІ «ЛЕПРОЗОРИЙ» ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

У статті розглядаються іменникові індивідуально-авторські новотвори, засвідчені в романі «Лепрозорій» Володимира Винниченка. Проаналізовано семантику та дериваційну структуру іменникових лексичних інновацій. Встановлено, що найчисленнішими лексико-семантичними групами іменникових новотворів є назви осіб та абстрактні назви. Іменникові лексичні новотвори В. Винниченка найчастіше утворені способом складання і суфіксації.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, лексична інновація, неолексема, спосіб творення.

Ирина Бабий. СЕМАНТИКО-ДЕРИВАЦИОННАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ЕДИНИЦ ОККАЗИОНАЛЬНО-ПРЕДМЕТНОЙ НОМИНАЦИИ В РОМАНЕ «ЛЕПРОЗОРИЙ» ВЛАДИМИРА ВИННИЧЕНКО

В статье рассматриваются индивидуально-авторские новообразования – существительные, которые функционируют в романе «Лепрозорий» Владимира Винниченко. Проанализированы семантика и деривационная структура лексических инноваций-существительных. Самыми большими лексико-семантическими группами новообразований-существительных являются названия лиц и абстрактные названия. Лексические новообразования-существительные в творчестве В. Винниченко в основном образованы способом сложения и суффиксации.

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, лексическая инновация, неолексема, способ образования.

Iryna Babiy. THE SEMANTIC AND DERIVATIVE CHARACTERISTIC OF THE UNITS OF OCCASIONAL SUBJECT-MATTER NOMINATION IN THE NOVEL «LEPROZORIJ» BY VOLODYMYR VYNNYCHENKO

The article deals with the author's unique noun neologisms indicated in the novel "Leprozorij" by Volodymyr Vynnychenko. The semantics and derivation structure of the noun lexical innovation have been analyzed. It has been identified that the majority of lexical and semantic groups of the noun neologisms is represented by the names of persons and abstract names. Noun lexical neologisms in V. Vynnychenko's prose usually are created by the way of a word adding or adding suffix

Key words: neologism, author's neologism, lexical innovation, neo-lexeme, way of word building.

В останні десятиліття ХХ – на початку ХХІ століття помітно зріс науковий інтерес до вивчення індивідуально-авторської мовотворчості письменників. Авторську неологічну лексику в різних аспектах досліджували такі мовознавці: Г. Вокальчук, Ж. Колоїз, Н. Сологуб, А. Мойсієнко, Н. Клименко, Є. Карпіловська, Н. Адах, Д. Стишов, Д. Мазур, В. Герман та ін.

У сучасних наукових розвідках особливу увагу звернено на вивчення ідіолектів письменників, творчість яких була забороненою і штучно вилученою з літературного процесу на довгі роки. Така доля судилася художній спадщині Володимира Винниченка, автора п'ятнадцяти романів, багатьох оповідань, двадцяти п'єс. «Письменник світового масштабу, В. Винниченко одним із перших своєю творчою практикою намагався подолати комплекс

провінційності, що панувала в українському письменстві, та розірвати замкнене коло етнографізму, відійти від побутописання, спрямовуючи свою творчу енергію на освоєння українською літературою європейської естетики» [2, с. 17].

Багатством образно-стильових засобів та новаторством характеризується творча манера В. Винниченка. Естетично вагомими засобами виступають авторські лексичні новотвори. У сучасному науковому дискурсі поки що відсутні праці, присвячені лінгвістичному аналізу неологічної лексики у творах В. Винниченка, тому наше дослідження, предметом якого є авторські неологізми письменника, вважаємо актуальним. Матеріалом обрано роман «Лепрозорій», який недавно опублікований в Україні. Дослідники творчості В. Винниченка відзначають високу художню вартість цього роману – «як, врешті, всіх неопублікованих творів письменника, новизну задуму, оригінальність композиційно-стильових прийомів, актуальність проблематики» [4, с. 196]. Вагомою рисою всіх пригодницько-фантастичних романів В. Винниченка вважають кінематографічність стилю.

Мета пропонованої праці – виявити та охарактеризувати оказіонально-предметну номінацію, засвідчену в романі «Лепрозорій», зокрема, проаналізувати семантику та дериваційну структуру іменникових лексичних новотворів.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати такі завдання: виявити лексичні новотвори, звірити їх наявність у лексикографічних джерелах, описати семантику іменникових лексичних інновацій В. Винниченка, з'ясувати їх дериваційну структуру та способи творення.

У тлумачному словнику лінгвістичних термінів оказіональними називаються «слова, що утворюються за наявними в мові моделями, але не використовуються в загальноживаному словнику. Оказіоналізми мають індивідуальний характер, вживаються тільки в умовах певного контексту, який дає змогу розкрити їхнє значення» [5, с. 113].

У романі «Лепрозорій» наявні авторські лексичні новотвори різних частиномовних класів, найбільше – іменників, які можна розподілити на три лексико-граматичні групи: назви осіб, іменники з конкретно-предметним значенням, іменники з абстрактним значенням.

Новотвори – назви осіб

Індивідуально-авторська номінація осіб В. Винниченка відбувається за такими ознаками:

– рід занять, діяльність: **чарівниця-фея, учень-учитель** (<...> *я не могла виразно схопити, з кого саме сміявся мій учень-учитель: з мене, з проказельні, чи з самого себе?*) (с. 286); *Немов під час мого сну якась чарівниця-фея прийшла й навела в ній лад* (с. 262));

– внутрішні якості, властивості: **бубир-юнак, людина-дикун, вихвалляльник, хлопчик-мазунчик** (*Раніше я дивувалася: як могли диктатори вічно вихваляти самих себе, не мати сорому, не бачити правди, не стримувати безсоромних вихвалляльників своїх?*) (с. 210); *Тому він сьогодні не стільки лащився до Пупочки як малесенький хлопчик-мазунчик, а настійно й злісно цілував її* (с. 230); *Впіймати якогось бубиря-юнака не становило жодної складності* <...> (с. 9));

– зовнішній вигляд, риси портрету: **брови-гусені, гусені-брови, підківки-смужки** (під очима), **павутинка-посмішка, буравчики-очі, очі-метелики** (*Тепер мені видно було, що в нього під очима жовтяні підківки-смужки, що шкіра лиця трошки масна*) (с. 27); *...професор, уважно просвердливши мене своїми буравчиками-очима, мугикнув...* (с. 59); *Професор підвів свої кошлаті брови-гусені догори і розвів руками* (с. 94); *Але зразу ж повернувся, хижо примружив свої очі-метелики* (с. 84); *Навіть павутинку-посмішку здуло з уст* (с. 30));

– соціальний статус, роль у суспільстві, матеріальне становище: **селянка-самоучка, інтелігент-релігійник, можновладарка, трупод-капіталіст, пан-владика, паразит-експлуататор, пан-чоловік** (*Зверніть, наприклад, увагу на таке твердження багатьох інтелігентів-релігійників, що релігія, мовляв, це символ усього доброго, милосердного, любовного в людині*) (с. 183); *Я ухилилась од відповіді. Що могла йому сказати я, маленька селянка-самоучка, йому, професорові, стовпові науки, знання, досвіду?* (с. 116));

– політичні уподобання, вираження поглядів тощо: **«істи», розбійник-комуніст, метелики-бюрократи, бюрократ-сталінець, соціал-зрадник, соціал-бандит, комуніст-**

чоловік (Він цілком щирий, чесний, переконаний революціонер, цього я не можу йому відкидати, ні. Але хіба **бюрократи-сталінці** не були колись такими самими? (с. 287); Мій Нуасак пояснює це тим, що в Росії під час революції не було достатнього контролю над комуністами, із них, як із замотків, народились **метелики-бюрократи** (с. 286); Там, кажуть, **комуністи-чоловіки** теж оце релігійницьке панування над жінкою продовжують (с. 337));

– родинні стосунки: **родини-селяни, матір-рідня** (Та в мене й справді, є далекі **родини-селяни** (с. 154); Я могла бути прив'язаною досить далеченько від своєї **матері-рідні** й досить спокійно виконувати свої функції (с. 167-168)).

Іменникові неолексеми, виявлені в романі «Лепрозорій», як правило, складні за структурою і утворені способом складання від двох іменникових твірних слів (основ), наприклад: **учень-учитель** ← учень, учитель; **людина-дикун** ← людина, дикун; **комуніст-чоловік** ← комуніст, чоловік та ін. Як свідчить зібраний матеріал, велика частина оказіональних юкстапозитів містить оцінно-експресивне забарвлення. Йдеться про такі неолексеми: **паразит-експлуататор, розбійник-комуніст, соціал-бандит, соціал-зрадник** і под., в яких один із компонентів містить негативно-оцінний зміст (*паразит, розбійник, бандит, зрадник*).

Оказіональним видається вживання лексеми «істи». Первинно – це суфіксальна морфема (-іст), однак у романі (в контекстах: « – І комуністи, і націоналісти, і які хочете **«істи»**, моя маленька, самі, бідні, хворі на ту саму хворобу, а що найголовніше – самі не знають, що вони хворі (с. 120); – ...Особливо втішне вражіння справляють оці наукові, в лапках, релігійники, оці теософи, християнські съянтисти, суфісти, окультисти, модерні будисти і всякі інші **«істи»**. Конче **«істи»!** Науково!» (с. 184)) «істи» набуває ознак окремої лексеми, зокрема смислової цільнооформленості. Сам суфікс -іст/-ист є продуктивним при словотворенні похідних в українській мові і вказує на назви осіб за фахом, за належністю до партій, угруповань за певною рисою характеру. У наведених контекстах таке незвичне за формою лексичне новоутворення характеризує певну групу людей, містячи об'єднувальну та характеристичну семантику. У художній літературі нам трапився новотвір «істки» з подібними семантико-естетичними навантаженнями, зокрема новелі «Пудель» М. Хвильового.

Іменники-новотвори з абстрактним значенням

Абстрактні іменники – це назви властивостей, ознак, дій, процесів, почуттів, одиниць міри і ваги, наукових понять. Маючи загальнограматичне значення предметності, оформлене незалежними граматичними категоріями роду, числа й відмінка, абстрактні іменники позначають не власне предмети, об'єкти, а абстраговані, узагальнені й представлені мовою у вигляді предметів ознаки, властивості, дії, процеси, безпосередньо пов'язані з існуванням конкретних, матеріальних об'єктів [8, с. 325].

У неологічному словнику В. Винниченка своїми вагомими семантико-естетичними навантаженнями виділяється група іменникових неолексем з абстрактним значенням, які можна об'єднати в кілька тематичних груп, а саме:

1) назви емоцій, відчуттів, психічного стану людини: **ненависть-помста** (Так от, так само від Подгорської смерділо **ненавистю** до большевиків, хоч би вона навіть мовчала... День і ніч вона носила при собі дух тої лютої **ненависти-помсти** (с. 226));

2) назви внутрішніх властивостей, рис характеру людини: **гіперегоїзм, самообдур, вождизм** (Тоді людство почне **видужувати** від своєї хвороби **зажерливості, жаги** панування над іншими народами, від свого **гіперегоїзму** (с. 299); Я згадала одне з його «**таких міркувань**» про хворобливі прояви інстинкту колективізму, про любов до слави, до влади, до **вождизму**, до різних знаків оцінки індивіда колективом... (с. 304));

3) назви психічних, інтелектуальних властивостей, особливостей характеру людини: **«диктатор»-інтелект, кривовага** (Мозком, інтелектом ми часом прекрасно розуміємо потреби і корисність якоїсь ідеї, ми інтелектом навіть можемо захищати її якомога щиро, але нерви наші, шлунок наш, звички наші, на жаль, не дослухаються до бідного **«диктатора»-інтелекту**, вони роблять своє, часто цілком протилежне тій ідеї (с. 311); Розум каже одне.

Чуття кричить про інше. Один інстинкт тягне в один бік. Другий інстинкт – у протилежний. <...> З кожним десятиріччям ця кривовага, ця гіпертрофія егоїзму набирає все більшої та більшої сили (с. 115));

4) назви дій, процесів: **піддражнювання, світотвір** (*А мені, коли він кликав у лісок за кав'ярню, коли дражнив, що я боюсь його, слід було тільки сміятись і не звертати уваги на його піддражнювання (с. 39); – Розкриття таїн світотвору? Вияснення цілі життя людей? Загадка вічності?.. Ні, моя маленька. Це дуже важні, необхідні питання. Але це не релігія (с. 118));*

5) назви, що характеризують спосіб життя, внутрішній світ людини: **натюризм, відобраз, бугаїзм** (*Так, візити «бугая» хоч і не були такі страшні, як те думала Тіль, але не були вони й анітрішки заспокійливі. Бугасві було наплювати й на революцію, і на війну, і на комунізм, і на фашизм. Але йому було не наплювати на свій «бугаїзм» (с. 227); Ні, ні, батько мій простий робітник, тепер селянин і ніяких натюризмів не знає. Він до цього режиму дійшов майже сам (с. 19));*

6) назви, що містять узагальнювальну характеристику: **пречудесності** (культури), **віднагородження, республіка-організм** (*І тон такий простий, легенький, наче вчора він сам отут нічого не казав про хворобу, про затруєння оцими самими фазанами, лікерами і всякими пречудесностями культури, про проказельню (с. 140); Він мусив покинути фабрику. Ну, власники фабрики дали йому за покалічення віднагородження. На ці гроші він потім купив на півдні біля Канн невеличкий хутір (с. 19); – ...Які є наші духовні сили? Розум, совість, інстинкти, почуття, інтуїція, підсвідомість і таке інше? <...> Важне те, що всі ці члени одної республіки-організму з часів катаклізму почали губити рівновагу й погодженість між собою (с. 114));*

7) назви зі значенням суб'єктивної оцінки: **процесик, егоїзмик** (*Тепер ми оті її вмоцнування, провалювання суходолів та виникнення океанів спокійнесенько й коротенько зємо «геологічними катаклізмами». Але це були досить-таки бурхливі й довготривалі процесици (с. 109–110); – А, ні! Вияснити, викрити послідовно й до кінця всю правду, яка б вона не була загрозна і шкідлива навіть для мого егоїзмика! (с. 352)).*

Іменникові лексичні новотвори В. Винниченка з абстрактним значенням найчастіше утворені суфіксальним способом. Словотвірним формантом у таких похідних виступають суфікси *-ість, -изм/-ізм/ -їзм, -нн(я)/-анн(я)*, які є традиційними засобами вираження абстрактності в сучасній українській мові. Авторські неолексеми **натюризм, бугаїзм, пречудесність, віднагородження, піддражнювання** утворені від іменникових твірних слів (основ) (**бугаїзм** ← бугай); прикметникових (**пречудесність** ← пречудесний); дієслівних твірних основ (**віднагородження** ← віднагородити, **піддражнювання** ← піддражнювати).

Невелику групу лексичних новотворів з абстрактним значенням утворено способом складання. Це, як правило, іменникові юкстапозити, що складаються з двох іменників, а саме: **ненависть-помста** ← ненависть, помста; **республіка-організм** ← республіка, організм.

Іменники-новотвори з конкретно-предметним значенням

Конкретні іменники позначають предмети, істоти, явища і под., що сприймаються органами чуття людини.

У неологічному словнику В. Винниченка невелику групу становлять іменники-неолексеми з конкретно-предметним значенням, які можна об'єднати в такі групи:

– назви рослин, плодів тощо: **фруктинка** (*<...> кожну рослину, кожну фруктинку вминали з таким хрустом і насолодою, що аж ваші кози нам заздрили (с. 26));*

– назви приміщень, місць, будівель тощо: **передпокойчик, проказельня, стіни-скелі** (проказельні) (*Не знаю, чого, але мені зразу стало надзвичайно легко, затишно і весело в цьому передпокойчику (с. 43); <...> Немов десь у якійсь країні, немовби в Індії, є велика проказельня, концентраційний табір для проказених (с. 27); Я кидалася у другий бік. Але й там наражалася на непоборні перепони, на безвихідні стіни-скелі проказельні (с. 261));*

– назви предметів, одягу тощо: **товариш-пальтечко** (<...> і вітер, як не пнувся, не міг вигнати з мене і з **товариша-пальтечка** тепла професорового кабінету. Не знаю, як це «товариш», а я аж розпашіла лицем (с. 68)).

Іменникові лексичні новотвори з конкретно-предметним значенням утворені способом юкстапозиції (**стіни-скелі, товариш-пальтечко**) та суфіксації (**фруктинка, передпокойчик**).

Як свідчить матеріал дослідження, найбільшу групу іменникових лексичних новотворів, засвідчених у романі «Лепрозорій», становлять іменники на позначення осіб та з абстрактним значенням. Варто зазначити, що всі вони утворені за традиційними словотвірними моделями, властивими сучасній українській мові. Продуктивними способами творення іменникових новотворів В. Винниченка виявились словоскладання і суфіксація. Здійснений аналіз семантики і структури авторських лексичних інновацій дозволяє охарактеризувати індивідуально-авторську картину світу В. Винниченка, виявити оригінальність та новаторство творчої манери письменника. Всебічне і ґрунтовне вивчення ідіостилю Володимира Винниченка – актуальне завдання наступних лінгвістичних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Г. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
2. Винниченко В. К. Вибрані твори / В. К. Винниченко. – Харків: Веста, 2003. – 352 с.
3. Винниченко В. Лепрозорій: роман / В. К. Винниченко. – К.: Знання, 2011. – 382 с.
4. Гнідан О. Д. Володимир Винниченко: Життя. Діяльність. Творчість. / О. Д. Гнідан, Л. С. Дем'янівська. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 256 с.
5. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор. – К.: Либідь, 2001. – 224 с.
6. Словник української мови: в 11 т. / [ред. кол. І. К. Білодід (гол.) та ін.] – К.: Наукова думка, 1970–1980. – Т. I–XI.
7. Словник української мови: у 20 т. – Т. 1–3. – К.: Наукова думка, 2010–2013.
8. Сучасна українська літературна мова : [підручник] / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. – 2-ге вид. перероб. і допов. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2016 р.